

Absztrakt rendszerek és történelmi személyiségek – a történelem szereplőinek metaforikus és metonimikus reprezentációi magyar történelemtankönyvekben

A tanulmány a történelemről szóló narratív diskurzusok szereplőinek a konceptuális kidolgozását vizsgálja Lakoff és Johnson sztenderd kognitív metafora- és metonímiaelméletének a keretében. A tanulmány kiinduló gondolata az, hogy a történelemről szóló diskurzusok szereplői majdnem mindig metaforikusan és/vagy metonimikusan reprezentálódnak. Az így megvalósuló konceptualizációk egy olyan kontinuum mentén rendezhetők el, amelynek egyik végpontját AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia alkotja, másik végpontját pedig AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT fogalmi metonímia és az ezzel együtt megjelenő, AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora adja. A szereplők ily módon megvalósuló metonimikus és metaforikus konceptualizációi bizonyos történelmi események, eseménysorok narratív reprezentálása során konvencionális mintázatokhoz igazodhatnak.

1. Bevezető

A tanulmány a történelemről szóló narratív diskurzusok szereplőinek (pl. Napóleon, angol hadsereg, Oroszország) megkonstruálását vizsgálja funkcionális kognitív nyelvészeti keretben. A kutatás kiinduló gondolata az, hogy a történelemről szóló narratív diskurzusok szereplői a legtöbb esetben metaforikusan és/vagy metonimikusan konceptualizálódnak, és a narratívában jól vizsgálható mintázatokat rajzolnak ki. A tanulmány 2. fejezetében bemutatom a kognitív metaforaelméletnek a Lakoff és Johnson (1980) által kidolgozott sztenderd változatát, illetve az ehhez kapcsolódó kognitív metonímiaelméletet, melyek a kutatás elméleti és módszertani keretét adják. A tanulmány 3. fejezetében felvázolom azt az általános modellt, amelyben a történelemről szóló narratív diskurzusok metaforikusan és/vagy metonimikusan konceptualizálódó szereplőinek a kognitív nyelvészeti leírása lehetővé válik, majd a 4. részben három történelemtankönyv első és második világháborúról szóló fejezeteinek kvantitatív empirikus vizsgálata segítségével bemutatom a modell egy lehetséges alkalmazását. A vizsgálat célja azon hipotézis alátámasztása, hogy a szövegértelmezés makroszintjén, bizonyos történelmi események, eseménysorok narratív reprezentálása során a szereplők metonimikus és metaforikus konceptualizációi konvencionális mintázatokhoz (sémákhoz) igazodhatnak, amelyek az eseményeket egy meghatározott módon mutatják be. A kutatásban használt korpuszt a következő történelemtankönyvek alkotják (a könyvek bibliográfiai adatai után zárójelben, félkövérrel kiemelve adtam meg a későbbi hivatkozásokhoz használt rövidítéseket):

- Bihari Péter 2000. *A 19. század története fiataloknak. 1775-1918. Tankönyv. 7. osztály.* Budapest: Holnap Kiadó. **(B. 7)**
- Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó 2007. *Történelem IV. Középiskolák számára.* (5. kiad.) Budapest: Műszaki Kiadó. MK-1215102. **(D. IV)**
- Filla István 1997. *Történelem. Az általános iskola 5. osztálya számára.* (18. kiad.) Budapest: Korona Kiadó. **(F. 5)**
- Helméczy Mátyás 1999. *Történelem 7. Általános iskolák számára.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. **(H. 7)**
- Salamon Konrád 2004. *Történelem IV. A középiskolák számára.* (11. kiad.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. NT-13384/2. **(S. IV)**

- Száray Miklós 2004. *Történelem I. A középiskolák számára.* (9. kiad.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. NT-13163/1. **(SZ. I)**
- Száray Miklós 2006. *Történelem III. Középiskolák számára.* (5. kiad.) Budapest: Műszaki Kiadó. MK-1115102. **(SZ. III)**
- Száray Miklós – Kaposi József 2005. *Történelem IV.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. NT-14425. **(SZ. IV)**
- Száray Miklós – Szász Erzsébet 2005. *Történelem II. Középiskolák számára.* (6. kiad.) Budapest: Műszaki Könyvkiadó. MK-1015102. **(SZ. II)**

A korpusz összeállításánál azért tankönyvekre esett a választásom, mert azok teljesítik a következő kritériumokat: 1. céljuk a történelem reális (tehát nem fikción alapuló) bemutatása; 2. szövegük nagy része elbeszélő formájú; 3. középpontjukban a politikatörténet áll; 4. közel állnak az „átlagember” történelemről alkotott tudásához. Úgy gondolom, hogy a tanulmányban vizsgálendő jelenségek megtalálhatóak mindazon szövegekben, amelyek az első három kritériumot teljesítik. A 4. kritériumot pedig azért vettem fel, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy ezek a jelenségek nem csupán a történelemről való tudományos gondolkodásmód jellegzetességei.

2. Az elméleti keret felvázolása

A kutatás hosszú távú célja azon sémák megragadása, amelyek meghatározzák a történelemről szóló elbeszélő szövegek cselekvő szereplőinek a konceptualizálását. Ezen sémák játékba lépése szorosan összefügg a narratív megismerés sajátos módjával, amely a világot temporálisan szerveződő eseménysorként reprezentálja, olyan szereplőkkel, akik saját céljaik elérése érdekében különféle módon cselekszenek (vö. Brown 1994, Bruner 2001, Carr 1997, Tátrai 2006, Tátrai 2011: 171–189). A szereplők konceptualizálásában érvényesülő mintázatok bemutatásában a sztenderd metafora- és metonímiaelmélet gyakran kritizált statikusságából következő „címkézhetőség” nem hátránként, hanem előnyként jelentkezik. Mindazonáltal elismerem a sztenderd elmélet hiányosságait, és annak használatát (legalábbis a jelen formájában) csupán átmeneti megoldásnak tekintem.

2.1. A sztenderd kognitív metaforaelmélet

A fogalmi metaforák vizsgálatával foglalkozó kognitív nyelvészeti érdekeltségű kutatásokat a Lakoff és Johnson szerzőpáros által írt *Methaphors We Live By* (Lakoff–Johnson 1980) című mű indította el, amely előtérbe állította a hétköznapi nyelvhasználat erőteljes metaforikusságát, azt, hogy „egy fogalom másik fogalmon keresztül megértése nem korlátozódik az új vagy költői vagy nem konvencionális nyelvhasználatra” (Kövecses 1998: 54; vö. Lakoff 1993, Kövecses 2005a). A kognitív nyelvészet egyik alapvető, a metaforaelméletben is megmutatkozó kiindulási pontja, hogy „a konceptualizáció mentális jelenség, de a fizikai valóságban gyökerezik: elménk aktivitásán alapul, amely testünk integráns részeként működik, testünk pedig integráns része a fizikai világnak” (Langacker 2008: 4).¹ A kognitív nyelvészet a nyelvi megismerés főtebb jelzett fiziológiai meghatározottságát a *testesültség* (embodiment) terminussal jelöli (vö. Rohrer 2007). Ez a felfogás könnyen igazolható a fogalmi metaforák esetében, mivel az elvont fogalmakat (pl. SZERELEM, VITA, NEMZET, ELMÉLET) a legtöbb esetben saját testünkre vonatkozó, vagy saját

¹ „Though it is a mental phenomenon, conceptualization is grounded in physical reality: it consists in activity of the brain, which functions as an integral part of the body, which functions as an integral part of the world.”

testünkön keresztül érzékelt fizikai jelenségek révén tesszük elgondolhatóvá (Lakoff–Johnson 1980).

A fogalmi metaforában a metaforikus leképezésre általában két fogalmi tartomány között kerül sor. „A fogalmi tartomány tapasztalataink bármely koherens szegmenséről alkotott fogalmi reprezentáció (avagy tudás)” (Kövecses–Benczes 2010: 225). Egy fogalmi metaforában azt a fogalmi tartományt, amelynek segítségével az (általában) elvontabb fogalmi tartományt elgondolhatóvá tesszük forrástartománynak, míg a forrástartomány által elgondolhatóvá tett (általában) elvontabb fogalmi tartományt céltartománynak nevezzük. A kognitív metaforaelmélet egyik legfontosabb megállapítása, hogy egy adott céltartományt különböző forrástartományok eltérő módon strukturálnak, mivel eltérő aspektusait emelik ki, illetve fedik el a céltartománynak. Egy adott céltartomány metaforikus konceptualizálása azonban nem tetszőleges, a lehetséges metaforikus leképezéseket a Lakoff által megállapított invarianciaelv határozza meg: „A metaforikus leképezések során oly módon őrződik meg a forrástartomány kognitív topológiája (azaz a forrástartomány képiséma-szerkezete), hogy az összeegyeztethető legyen a céltartomány belső struktúrájával” (Lakoff 1993: 215).²

Történelemről szóló szövegekben különösen sok olyan fogalommal találkozhatunk, amelyek nem fizikai entitásokra, hanem nem érzékelhető, absztrakt entitásokra vonatkoznak. Ilyen fogalom például az ÁLLAM, TÁRSADALOM, NEMZET, FORRADALOM, FEJLŐDÉS, GAZDASÁG, HÁBORÚ, DIKTATÚRA, MŰLT, KERESZTÉNYSÉG, FEUDALIZMUS, KÖZÉPKOR, FRANCIAORSZÁG, TÖRTÉNELEM, POLGÁRSÁG. Ezeket az érzékszerveinkkel nem megragadható entitásokat csak metaforikusan tudjuk elgondolni, általában valamilyen egyszerűbb, érzékelhető entitásra vonatkozó fogalom segítségével. A történelemről szóló szövegekben előforduló elvont fogalmakat (többek között a fentebb felsoroltakat is) – hasonlóan más absztrakt komplex rendszerekhez – nagyon gyakran a GÉP, NÖVÉNY, EMBERI TEST és ÉPÜLET forrástartományok segítségével konceptualizáljuk (vö. Kövecses 2005b).

Mivel az írásom témája történelemről szóló szövegek elemzése, érdemes néhány példán keresztül megnézni, hogy magát a TÖRTÉNELEM elvont fogalmát milyen forrástartományok segítségével lehet, illetve szokás konceptualizálni. Ez azért is fontos, mert a történelem elgondolására használt forrástartományok megmutathatják és egyben meg is határozhatják az egyes szerzők történelemszemléletét. A korpuszt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusában feltüntetett könyvcímek adták. (Jelezve ezzel azt, hogy gyakran már egy mű címe is meghatározott nézőpontot kínál fel az olvasónak a történelem mibenlétére vonatkozóan.) Az egyes címeket a Lakoff és Johnson (1980) által felállított kategóriák alapján csoportosítottam, amelyek magyarázatára a példák után kerül sor.

Ontológiai fogalmi metaforák:

A TÖRTÉNELEM TÁRGY

- (1a) *Mi a történelem?* (Carr, Edward Hallet 1995)
- (1b) *Emlékezet és történelem között: válogatott tanulmányok* (Nora, Pierre 2010)

A TÖRTÉNELEM TARTÁLY

- (2a) *Az erőszak szerepe a történelemben* (Engels, Friedrich 1970)
- (2b) *Emlékezetes napok a magyar történelemből* (Gárdonyi Géza 2000)

A TÖRTÉNELEM SZEMÉLY (megszemélyesítés)

- (3a) *Naplóm a történelemnek: 1941-2000* (Fekete Gyula 2006)
- (3b) *Mosolygó történelem* (Vágó Zsuzsanna 2000)

² Metaphorical mappings preserve the cognitive topology (that is, the image-schema structure) of the source domain, in a way consistent with the inherent structure of the target domain.”

- (3c) A történelem *közbeszölt* (Thomas, Adrienne 1943)
- (3d) Így *hozta* a történelem... (Szeli István 1988)

Az ontológiai fogalmi metaforák csupán „azt teszik lehetővé a beszélők számára, hogy tapasztalataikat általánosságban tárgyak, anyagok, illetve tartályok terminusaival megértsék, anélkül, hogy tovább pontosítanák a tárgyat, anyagot vagy tartályt” (Kövecses 2005a: 251). Az (1a) és (1b) esetekben a történelem tárgyként, a (2a) és (2b) esetekben pedig tartályként konceptualizálódik. Minden esetben tárgyként konceptualizáljuk a történelmet, amikor szilárd határokkal rendelkező objektumként képzeljük el, illetve tartályként, amikor úgy beszélünk róla, mint amelyben más entitások helyezkedhetnek el.

A megszemélyesítés az ontológiai metafora egyik alcsoportjának tekinthető. „Ez a fajta fogalmi metafora nem-emberi entitásokat emberekként konceptualizál, vagyis emberi tulajdonságokkal ruház fel” (Kövecses 2005a: 250). Amikor a történelmet olyan ágensként konceptualizáljuk, amely *közbeszól*, *mosolyog*, *hoz* valamit, vagy amikor egy olyan interakció résztvevőjeként gondoljuk el, akinek naplót címezhetünk, akkor értelemszerűen megszemélyesítéssel van dolgunk.

Strukturális fogalmi metaforák:

A TÖRTÉNELEM TERÜLET

- (4a) Klió és Kalliopé, vagy a történelem és az irodalom *határaitól* (Csehi Gyula 1969)
- (4b) A történelem *szélén* (Szeberényi Lehel 1986)

A TÖRTÉNELEM KIEMELKEDŐ OBJEKTUM

- (5) História: történetek a történelem *árnyékában* (Knopp, Guido 2006)

A TÖRTÉNELEM (CÉLIRÁNYOS) MOZGÁS/UTAZÁS/UTAZÁSI ESZKÖZ

- (6a) *Kisiklott* történelem: Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. századba (Berend T. Iván 2003)
- (6b) A történelem *útja*: válogatott tanulmányok (Hóman Bálint 2002)
- (6c) A történelem *vonatán*: Európa és Magyarország a 20. században (Ormos Mária 2005)
- (6d) Döntő csaták: 21 kulcsfontosságú tengeri és szárazföldi hadi összecsapás, amely alakította a történelem *menetét* (Colvin, John 2006)

A TÖRTÉNELEM FOLYÓ

- (7) Csapod: falu a történelem *sodrában* (Katona Imre 2003)

A TÖRTÉNELEM SZÍNHÁZ

- (8a) Írország ébredése: hősök a történelem *színpadán* (Rutherford, Edward 2007)
- (8b) Nagy férfiak *szerepe* a történelemben (Zsilinszky Mihály 1879)
- (8c) Szoknya a történelem *kulisszái* mögött (Rónay Mária 1999)

A TÖRTÉNELEM SZÖVEG

- (9a) *Kisbetűs* történelem: a mindennapi élet elméletéhez (Hernádi Miklós 1990)
- (9b) A szent királyságtól a Habsburg-uralomig: hamisított korszakok, *átírt* történelem (Deák István 2008)

A TÖRTÉNELEM ZENEMŰ

- (10) *Sokszólamú* történelem: Katus László válogatott tanulmányai és cikkei (Katus László 2008)

A TÖRTÉNELEM ÉPÜLET/HELYISÉG

- (11) A történelem *küszöbén* (Kőszegi Frigyes 1984)

A TÖRTÉNELEM JÁTÉK

- (12) A történelem *sakktábláján* (Filep Tibor 1996)

A strukturális (szerkezeti) fogalmi metaforák általában az ontológiai fogalmi metaforák kidolgozásából, továbbstrukturálásából keletkeznek. Például egy zárt határokkal rendelkező tárgyszerű entitást (ontológiai metafora forrástartománya) egy strukturális metafora kidolgozhat mint épületet, színházat, utazási eszközt stb. A strukturális metaforák teszik tehát lehetővé, hogy az ontológiai metaforáknál sokkal specifikáltabb, kidolgozottabb forrástartomány (pl. ÉPÜLET, SZÍNHÁZ, JÁTÉK) segítségével a céltartományt is sokkal specifikáltabban, kevésbé általánosan érthessük meg.

Mint azt korábban már jeleztem, az egyes fogalmi metaforák a forrástartomány segítségével a céltartomány (jelen esetben a TÖRTÉNELEM) más-más aspektusait emelik ki, ami együtt jár bizonyos aspektusok elfedésével. Talán nem kell részletezni, hogy teljesen eltérő következményekkel jár, ha a történelem sebesen rohanó folyóként, játékként vagy utazásként konceptualizálódik. Hogy melyik fogalmi metafora tűnhet egy adott esetben elfogadhatónak, azt a történeti források határozzák meg. A források értelmezését viszont jelentős mértékben befolyásolják a fogalmi rendszerünkbe beépülő metaforák (vagyis a fogalmi rendszerünk alapvetően metaforikus jellege). Ezt a hermeneutikai kört a metaforaelméletben sem szabad elfelejteni.

2.2. A sztenderd kognitív metonímiaelmélet

A kognitív nyelvészeti megközelítés a metaforához hasonlóan a metonímiát is konceptuális jelenségnek tekinti (vö. Lakoff–Johnson 1980, Lakoff 1987: 77–90, Radden–Kövecses 1999, Panther–Thornburg 2007, Kövecses–Benczes 2010: 63–77). „A nyelv metonimikus kifejezései általános fogalmi metonímiákat tükröznek, és használatukat általános kognitív elvek motiválják” (Radden–Kövecses 1999: 18).³ Azonban szemben a fogalmi metaforával, a metonímia nem két fogalmi tartomány között teremt kapcsolatot, hanem egy fogalmi tartományon belül – vagy Lakoff (1987: 78) terminusát használva, egy idealizált kognitív modellen belül – teremt kapcsolatot két fogalom között.

A metonímia olyan kognitív folyamat, ahol egy közvetítő fogalom (tárgy, esemény, tulajdonság stb.) mentális hozzáférést biztosít egy olyan célfogalomhoz (tárgyhoz, eseményhez, tulajdonsághoz stb.), amely ugyanannak a fogalmi keretnek, (fogalmi) tartománynak, vagyis idealizált kognitív modellnek (IKM) a része. Ezt a folyamatot „fogalmi kereten belüli megfelelésnek” tekintjük (Kövecses–Benczes 2010: 65).

Vagyis a metonimikus kifejezésekben a közvetítő fogalom a vele egy fogalmi tartományba tartozó célfogalmat helyettesíti. A metonímia tehát felfogható egy olyan referenciapont-szerkezetként is, amelyben a kiinduló, közvetítő fogalom mentális hozzáférést biztosít a célfogalomhoz (Radden–Kövecses 1999: 19). Fauconnier (1985: 3–10) hangsúlyozza, hogy a metonimikus kapcsolatokat mindig egy sajátos pragmatikai elv teszi lehetővé: „ha két entitást

³ The use of metonymic expressions in language is primarily a reflection of general conceptual metonymies and is motivated by general cognitive principles.

(...), **a**-t és **b**-t összekapcsolja egy pragmatikai funkció F ($b=F(a)$), akkor **a** leírása (...) használható **b** meghatározására” (Fauconnier 1985: 3).⁴ A metonimikus kapcsolat közvetítő fogalmát általában könnyebb megérteni, könnyebb rá emlékezni és könnyebb felismerni, mint a célfogalmat (Lakoff 1987: 84). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a fogalmi metonímia jelensége nem csupán két entitás egyszerű felcserélésén nyugszik. A fogalmi metonímiában kapcsolatba kerülő két entitás ugyanis egy új, komplexebb jelentést hoz létre (Radden–Kövecses 1999: 19).

A fogalmi metonímiáknak két alapvető fajtája különböztethető meg: a közvetítő és a célfogalom rész-egész és rész-rész viszonyú metonimikus kapcsolata. A rész-egész viszonyon alapuló fogalmi metonímiák esetében vagy maga a fogalmi tartomány áll a metonimikus kifejezésben, és biztosít mentális hozzáférést annak egy részéhez, vagy fordítva, a fogalmi tartomány egy része áll a metonimikus kifejezésben, mentális hozzáférést biztosítva a fogalmi tartományhoz. A rész-rész viszonyra épülő fogalmi metonímiák esetében a fogalmi tartomány egyik része áll a metonimikus kifejezésben, mentális hozzáférést biztosítva a fogalmi tartomány egy másik részéhez.

(13a) Tablettát szedek.

(13b) A hűvösön van ideje az embernek törni a fejét.

(13c) Egyes feltételezések szerint eredeti Botticellire bukkantak a régészek az esztergomi királyi várban.

A fenti, Kövecses és Benczes (2010)-től vett példák jól illusztrálják a három lehetséges módját a metonimikus kapcsolatoknak. A (13a) megnyilatkozásban AZ EGÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímia jelenik meg. Itt ugyanis a „tabletta általános kategóriája (amely tartalmaz fájdalomcsillapító tablettákat, antibiotikumokat stb.) áll annak egy bizonyos tagja, a fogamzásgátló tabletták helyett” (Kövecses–Benczes 2010: 66). A (13b) metonimikus megnyilatkozás A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonimikus kapcsolatot használja ki. A BÖRTÖN fogalmi tartományához annak egy (vélt) tulajdonsága biztosít hozzáférést. A (13c) megnyilatkozás alapja a RÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímia, vagyis a megnyilatkozásban az ALKOTÓ mint a fogalmi tartomány egyik része áll, hozzáférést biztosítva annak egy másik részéhez, az ALKOTÁSHOZ.

Absztrakt fogalmakra különösen jellemző, hogy metonimikusan jelennek meg valamilyen könnyebben hozzáférhető közvetítő fogalmon keresztül. Például a történelmi diskurzusok absztrakt fogalmainak a konceptualizálásában nemcsak a metafora, hanem gyakran a metonímia is fontos szerepet játszik. A két konceptuális jelenség sok esetben egyszerre érvényesül:

(14) [...] a bécsi politikusok kíváncsian várták **Berlin** véleményét. (S. IV: 14)

A fenti példában *Berlin* egyrészt AZ INTÉZMÉNY HELYE AZ INTÉZMÉNY HELYETT fogalmi metonímián keresztül utal a német kormányzatra, másrészt azonban megjelenik AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora is, amely a metonimikus leképezés célfogalmát a SZEMÉLY fogalmi tartomány segítségével strukturálja metaforikusan.⁵

⁴ If two objects (...), **a** and **b**, are linked by a pragmatic function F ($b=F(a)$), a description of **a**, (...) may be used to identify its counterpart **b**.

⁵ Bár műveleti szempontból a metonímia és a metafora jelensége ezekben az esetekben minden bizonnyal nem választható ketté, a modellalkotás szempontjából azonban a kettő különválasztását a kutatás jelen fázisában produktívabbnak gondolom. (A metafora és a metonímia műveletének dinamikusabb megközelítésére például l. Fauconnier–Turner 1998.)

A fejezet zárásaképpen egy, a történelemről szóló diskurzusokban nagyon gyakran megjelenő fogalmi metonímiának – amely fogalmi metonímia a későbbi elemzéseknek az egyik kulcsfontosságú szereplője – a motivációját mutatom be.

- (15) **Napóleon** Bécs elfoglalása után Austerlitznél, a háború egyik legvéresebb csatájában, legyőzte az egyesített osztrák-orosz sereget. (SZ. III: 81)

A (15) megnyilatkozás AZ IRÁNYÍTÓ AZ IRÁNYÍTOTT HELYETT metonimikus kapcsolatra épül. A korpuszból vett példában Napóleon mint a francia hadsereg hierarchikusan szerveződő rendszerének irányítója áll a francia hadsereg helyett, vagyis Napóleonon keresztül férünk hozzá a francia hadsereg fogalmához. Radden és Kövecses (1999: 40) az ilyen típusú metonimikus megnyilatkozásokat – amikor a hadsereg vezetője áll a hadsereg helyett – nem különbözteti meg az IRÁNYÍTÓ AZ IRÁNYÍTOTT HELYETT fogalmi metonímia egyéb megvalósulásaitól, és A FOGALMI TARTOMÁNY EGYIK RÉSZÉ A FOGALMI TARTOMÁNY MÁSIK RÉSZÉ HELYETT metonimikus kapcsolatok közé sorolja be. Mindazonáltal én úgy gondolom, hogy A HADSEREG IRÁNYÍTÓJA A HADSEREG HELYETT fogalmi metonímia inkább A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonimikus kapcsolat egyik specifikációjának tekinthető, hiszen Napóleon maga is része a vele egy fogalmi tartományba tartozó francia hadseregnek. Vagyis a HADSEREG IRÁNYÍTÓJA A HADSEREG HELYETT fogalmi metonímia esetében AZ IRÁNYÍTÓ AZ IRÁNYÍTOTT HELYETT metonimikus kapcsolat AZ ABSZTRAKT ENTITÁS KONKRÉT RÉSZÉ AZ ABSZTRAKT ENTITÁS HELYETT metonimikus kapcsolat egyik sajátos specifikációja. Ugyanez mondható el AZ URALKODÓ/KORMÁNYZAT AZ ÁLLAM/NÉP HELYETT fogalmi metonímiáról is.

A HADSEREG IRÁNYÍTÓJA A HADSEREG HELYETT fogalmi metonímiát a Radden és Kövecses (1999: 44–48) által megállapított kognitív preferencia elvek közül – melyek a konvencionális metonímiák közvetítő fogalmainak motiváló tényezői – a következő elvek támogatják:

1. a konkrét entitás előnyben részesítése az absztrakttal szemben
2. az ember előnyben részesítése a nem emberi entitással szemben
3. a (fontosabb) funkcióval rendelkező entitás előnyben részesítése a funkciótlan (vagy kevésbé fontos funkcióval rendelkező) entitással szemben
4. a specifikált entitás előnyben részesítése az általánossal szemben

3. A történelem szereplőinek metaforikus és metonimikus konceptualizálása

Történelemről szóló (és politikai) szövegekben nagyon gyakran találkozhatunk az ÁLLAM SZEMÉLY (ontológiai) fogalmi metaforával, ahol az államok emberi természettel rendelkező entitásokként jelennek meg, melyek lehetnek szorgalmasak vagy lusták, erősek vagy gyengék, békések vagy agresszívek, rendelkezhetnek barátokkal és ellenségekkel, és amelyek saját érdekeiknek megfelelően cselekszenek (vö. Lakoff 1991). Ahogy azt Lakoff megjegyzi, „AZ ÁLLAM SZEMÉLY metafora előtérbe helyezi azt, hogy az államok egységes egészként cselekszenek, és elfedi az államok belső struktúráját” (Lakoff 1991).⁶ Azonban nemcsak államok, hanem egyéb absztrakt rendszerek (népek, hadseregek, eszmék, társadalmi csoportok, kormányok stb.) is konceptualizálódhatnak személyként. AZ ÁLLAM SZEMÉLY fogalmi metafora tehát csupán egy specifikációja AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metaforának. Az alábbiakban az ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metaforának a történelemről szóló diskurzusokban való megjelenésére adok példákat, félkövérrel kiemelve

⁶ The State-as-Person metaphor highlights the ways in which states act as units, and hides the internal structure of the state.

az absztrakt rendszereket, és dőlt betűvel szedve azokat a nyelvi elemeket, amelyek különösen hangsúlyosan utalnak az absztrakt rendszerek személyként történő konceptualizálására.

- (16a) A szicíliai gazdag görög városállamokat Észak-Afrika *legerősebb* állama, **Karthágó** is *meg akarta hódítani*. (F. 5: 108)
- (16b) Ezért **Róma** a nyugati katolikus keresztény hitre tért **frankoktól**, nevezetesen Kis Pippintől *kért segítséget*. (SZ. I: 166)
- (16c) A **genovaiak** Bizáncban *építettek ki* előnyös *kapcsolatokat*, ami *felkeltette* a nagy *vetélytárs*, **Velence** *féltékenységét*. (SZ. II: 214)
- (16d) Az **USA**, *tartva* az elhúzódó harcoktól, az atombomba bevetéséről *döntött*. (D. IV: 133)
- (16e) Az orosz hadsereget *megtörni* ugyan *nem sikerült*, de a **Monarchia** első jelentősebb katonai *sikerének* hatására **Bulgária** *rászánta* magát arra, hogy a **központi hatalmak** *oldalán belépjen* a háborúba. (D. IV: 12)
- (16f) A *megerősödő* **rendi monarchiák** az egyházfővel szemben egyre inkább *érvényesíteni tudták érdekeiket* a politikai életben. (SZ. II: 79)
- (16g) Az **osztrákok** 1815-ben Észak-Itáliát (Velence, Milánó) is *megszerezték*, s *energiáikat lekötötte* soknemzetiségű birodalmuk *egybertartása*. (B. 7: 24)
- (16h) [A **kereszténység**] *megbékélt* a világi hatalommal és a társadalmi különbségekkel (SZ. I: 149)

A fenti, történelemtankönyvekből gyűjtött példákban olyan nagymértékben absztrakt rendszerek, mint népek, államok, szövetségi rendszerek vagy eszmék viselkednek személyek módjára. Érdekeik vannak, féltékenyek egymásra, rászánják magukat valamilyen döntésre, segítséget kérnek, megbékélnek vagy éppen félnek bizonyos eshetőségektől. Vagyis olyan entitások, amelyek gondolkodnak, éreznek és saját célokkal rendelkeznek, illetve céljaik érdekében bizonyos módon cselekszenek. Az így konceptualizált elvont entitások egységes egészként tűnnek fel, olyan ágensekként, amelyek bensőleg koherens szubjektumok módjára viselkednek. Ez a fajta konceptualizáció elfedi azt, hogy ezek az absztrakt rendszerek gyakran egymással feszültségben lévő alrendszerekből állnak, és hogy az egyes alrendszerekben önálló, saját véleménynel és célokkal rendelkező individuumok vannak. Például a (16e)-ben arról értesülünk, hogy „Bulgária rászánta magát arra, hogy a központi hatalmak oldalán belépjen a háborúba”. De vajon tényleg „Bulgária” szánta rá magát erre, vagy esetleg a Bulgáriát irányító elit, illetve annak egy része? A (16d)-ben azt olvashatjuk, hogy „Az USA, tartva az elhúzódó harcoktól, az atombomba bevetéséről döntött.” Ez a megfogalmazás elfedi azt, hogy az Egyesült Államokban nemcsak most, hanem a II. világháború idején is sokan voltak és sokfélélt gondoltak. Az ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora használata tehát lehetővé teszi, hogy emberek cselekedeteit, érzéseit, gondolatait absztrakt rendszerekre ruházzuk át, és ezáltal ezen rendszereket egységes, bensőleg koherens egészként tüntessük fel.

Fontos hangsúlyozni, hogy AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora használatát erősíti a jogrendszer is. A magyar jogban a *jogi személy* terminus teszi lehetővé, hogy az állam, illetve egyesületek, vállalatok, alapítványok stb. jogilag személyként értelmeződjének (Ptk. 28–74.§§). Ugyanígy teszi lehetővé a nemzetközi diplomácia is, hogy az egyes országok személyekként állást foglaljanak, hadat üzenjenek, szankciókat vezessenek be stb. Az alábbi megnyilatkozások absztrakt rendszerei tehát nemcsak a történelmi diskurzus szintjén, hanem a nemzetközi jog diskurzusában is személyekként konceptualizálódnak.

- (16i) 1917 áprilisában az **USA** *hadat üzent* a **központi hatalmaknak** (D. IV: 14)
- (16j) 1940 szeptemberében **Németország**, **Olaszország** és **Japán** *megkötötte* a háromhatalmi *szerződést*, melyben *kötelezettséget vállaltak*, hogy minden

eszközzel *támogatják egymást*, ha *bármelyiküket* újabb támadás éri. (S. IV: 144)

AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora mellett van egy másik nagyon jellegzetes mód, ahogyan a „történelem szereplőit” konceptualizáljuk. Ez – ahogy arra már az előző fejezetben utaltam – AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia, amely az ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia egyik specifikáltabb megvalósulásának tekinthető. (AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia egyik alesetét, AZ URALKODÓ AZ ÁLLAM HELYETT fogalmi metonímiát elemzi Lakoff az öbölháborúval kapcsolatos diskurzusokat vizsgáló írásában (Lakoff 1991).)

- (17a) **Nagy Sándor** több évig tartó harcban legyőzte a perzsákat (F. 5: 95)
- (17b) **Bem** augusztus 9-én Temesvárnál megütközött **Haynauval**. (B. 7: 121)
- (17c) A tartomány egészének meghódítása **Augustus** nevéhez fűződik, aki véres harcokban törte meg a pannon törzsek ellenállását. (SZ. I: 155)
- (17d) **Theodosius** császár kiegyezett a gótokkal, s elismerte őket szövetségesnek. (SZ. I: 153)
- (17e) **Erzsébet** bátorította az egyre jelentősebb angol tengeri kereskedelmet. (SZ. II: 139)
- (17f) A húszas évek végén **Sztálin** elérkezettnek látta az időt a NEP felszámolására, és az „igazi” szocialista rendszer felépítésére. (D. IV: 55)
- (17g) A tavaszi hadjárat magyar sikerei ugyanakkor arról győzték meg **Ferenc Józsefet**, hogy Birodalmának ereje kevés a magyar forradalom és szabadságharc leverésére. Ezért **I. Miklós** orosz cárhoz, „Európa Zsandarához” fordult, s tőle kért segítséget. (H. 7: 92)

A fenti példákban az események mindig egy „történelmi személyiséghez” kapcsolódnak, aki azokat véghezviszi a saját erejéből. A (17a), (17b) és (17c) esetekben az egyes harci cselekmények mindig a hadsereg irányítójának cselekedeteiként konceptualizálódnak. A (17c) példa jól mutatja, hogy a konceptualizációnak ezt a módját az sem gátolja meg, hogy az irányító (Augustus) térben távol volt a harcok színhelyétől (vagyis nem tartózkodott Pannóniában). A fenti példákra is jellemző, hogy úgy konstruálnak meg egy múltbeli referenciális jelenetet, hogy bizonyos aspektusok kiemelésével párhuzamosan más aspektusokat elfednek. Valóban csupán Theodosius császár személyes érdeme a gótokkal való kiegyezés (17d), és Erzsébet egyéni teljesítménye az angol kereskedelem fellendítése (17e)? Nyilvánvaló, hogy a (17f) megnyilatkozásban megjelenő Sztálin nem egyedül számolta fel a NEP-et, és építette fel az „igazi szocialista rendszert”, és az is valószínű, hogy a tizenkilenc éves Ferenc Józsefet nem sok mindenről győzhették meg a tavaszi hadjárat sikerei (17g). Ezekben a megnyilatkozásokban egy absztrakt rendszer (pl. hadsereg, kormányzat, politikai vagy hatalmi csoportosulás) tevékenysége jelenik meg úgy, mint egy önálló individuumnak, vagyis egy „történelmi személyiségnek” a cselekedete.

A fentebb leírt különbségek ellenére AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora és AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia egyaránt arra kínál lehetőséget, hogy a történelem eseményeihez aktívan cselekvő ágenseket rendeljünk. Mindkét esetben öntudattal rendelkező entitások cselekszenek saját céljaik érdekében. A konceptualizáció mindkét módja arra ad lehetőséget, hogy a történelmet a mindennapi gondolkodásunkat is nagyban meghatározó narratív megértés mentén lássuk, vagyis olyan történetekként, amelyekben „bizonyos cselekvők bizonyos térben és időben, bizonyos célok érdekében, bizonyos cselekvéseket hajtanak végre” (Tátrai 2011: 215).

AZ ABSZTRAKT RENDSZERT IRÁNYÍTÓ SZEMÉLY AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia és az ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora egy skála két végpontját alkotja. Míg az előbbi esetben a történelem cselekvői önálló individuumok, azaz a „történelmi személyiségek”, addig az utóbbi esetben nagymértékben absztrakt rendszerek. A történelem reális bemutatását célzó elbeszéléseknek a szereplői általában elhelyezhetők az így kirajzolódó skála valamelyik pontján:

- (18a) AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT
(AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT)

Napóleon megindította a támadást.
Napóleon csapatai megindították a támadást.
A francia csapatok megindították a támadást.
A franciák megindították a támadást.
Franciaország megindította a támadást.

AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT
 + AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY

- (18b) AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT
(AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT)

Ferenc József békét kötött.
Ferenc József kormánya békét kötött.
A Monarchia kormánya békét kötött.
A Monarchia békét kötött.

AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT
 + AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY

Jól látható, hogy a skála két végpontja közé hogyan iktathatunk be további fokozatokat. Az így létrejövő skála azt is világossá teszi, hogy a rész-egész viszonyra épülő metonimikus konceptualizáció nemcsak a „történelmi személyiségek” esetében, hanem az összes többi esetben is megjelenik, hiszen a skálának az a jellegzetessége, hogy a skála egy adott szereplője mindig része a vele egy fogalmi tartományba tartozó, de a skálán nálánál absztraktabb szereplőknek. Például NAPÓLEON része az általa irányított seregnek, a FRANCIA SEREG a FRANCIA NÉP tagjaiból kerül ki, a FRANCIAK pedig FRANCIAORSZÁGBAN élnek. Vagyis a szereplők metonimikus és metaforikus reprezentációi alapján kirajzolódó skála megfeleltethető egy olyan kontinuumnak, amelyben a metonimikus konceptualizáció eredményeként létrejövő konkrét, specifikált entitásoktól – azaz a „történelmi személyiségektől” – haladunk a metonimikusan és metaforikusan konceptualizálódó absztraktabb, kevésbé specifikált entítások felé (természetesen a skálát meg is lehetne fordítani). Az olyan nagymértékben absztrakt szereplők, mint a FRANCIAORSZÁG vagy a MONARCHIA megjelenését tehát valójában AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT fogalmi metonímia motiválja, amely szükségszerűen jár együtt AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora megjelenésével. Ugyanígy metonimikus konceptualizációknak tekinthetők a skála két végpontja között elhelyezkedő szereplők is, hiszen egyszerre foghatók fel úgy, mint amelyek egy náluk absztraktabb rendszert annak egy része segítségével konceptualizálnak, illetve mint amelyek egy részt (ami akár lehet egy „történelmi személyiség” is) egy tágabb halmaz (egész) segítségével konceptualizálnak. Például a *Napóleon csapatai* vagy a *francia csapatok* megnevezések által konceptualizált szereplők a FRANCIAKHOZ vagy FRANCIAORSZÁGHOZ képest AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia alapján ragadhatók meg, míg NAPÓLEONHOZ képest AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT

fogalmi metonímia alapján gondolhatók el. Ezek a metonimikus konceptualizációk úgyszintén szükségszerűen együtt járnak AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora megjelenésével. (A kutatás jelen fázisában nyitva hagyom azt a kérdést, hogy az ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora mennyiben tekinthető az ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímián alapuló, illetve abból kialakuló fogalmi jelenségnek (vö. Radden 2003)).

Az alábbi, korpuszból vett példák félkövérrel szedett történelmi szereplői a skála két szélső pontja közötti mezőhöz tartoznak:

- (19a) **Marcus Aurélius**, a nagy műveltségű császár **csapatai** csak elkeseredett küzdelem után tudták őket visszaszorítani a Kárpát-medencében. (SZ. I: 138)
- (19b) A hatalmas **török haderő** közel egy hónapig időzött Kőszeg falai alatt. (SZ. II: 157)
- (19c) A 18. század végén a **brit kormány** kereskedelmi kapcsolatokra akart lépni a külföldtől elzárkózó Kínával. (B. 7: 172)
- (19d) **Rákosiék** a gazdasági szerkezet átalakítása során is a szovjet modellt másolták. (D. IV: 195)

A fenti példákból látható, hogy a skála két végpontja között elhelyezkedő szereplők konceptualizálása nagyon sokszor referenciapont-szerkezet formájában történik (pl. *Marcus Aurélius csapatai*, *török haderő*, *brit kormány*). A referenciapont-szerkezet a Langacker-féle kognitív nyelvtanban a figyelemirányítás egy sajátos esete, amely lehetővé teszi, hogy egy mentálisan könnyebben elérhető (szaliensebb) fogalom hozzáférést biztosítson egy mentálisan nehezebben elérhető fogalomhoz. A mentálisan könnyebben hozzáférhető fogalom ugyanis megnyit egy olyan fogalmi tartományt (dominion),⁷ amelyben a célfogalom már könnyen elérhető (vö. Langacker 2006: 25–28, 2008: 83–85, 505–508; Tolcsvai Nagy 2005). Például a (19a) megnyilatkozásban MARCUS AURELIUS mint könnyebben hozzáférhető, szaliensebb fogalom megnyit egy fogalmi tartományt, amelynek egyik eleme lehet az a sereg, amely Marcus Aurelius irányítása alatt harcolt. Ugyanakkor a (19b) és a (19c) példából látható, hogy egy sereg vagy kormányzat konceptualizálódhat egy nálánál tágabb kategória (**török haderő**, **brit kormány**) irányából is. Vagyis a referenciapont-szerkezet formájában megjelenő, a skála két végpontja között elhelyezkedő kategóriák konceptualizálódhatnak mind az individuum, azaz a „történelmi személyiség” irányából, mind pedig a tágabb közösség, rendszer (pl. nép, állam) irányából. Ahogy a (18a) és a (18b) skálák is mutatták, az eltérő figyelemirányítással konceptualizálódó szereplőknek a helye is eltérő a skálán. Míg a „történelmi személyiség” irányából megvalósuló referenciapont-szerkezetek (pl. *Napóleon serege*) a skálának az ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia által meghatározott végpontja felé mozdulnak el, addig a nép vagy az állam irányából megvalósuló referenciapont-szerkezetek (pl. *francia sereg*, *Franciaország serege*) a skálának AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZE HELYETT fogalmi metonímia (és AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora) által meghatározott végpontja felé mozdulnak el.

Ahogy azt már a korábbi példák némelyike is mutatta, individuumok és absztrakt rendszerek, illetve ezen rendszerek különféle szűkebb és tágabb kategóriái akár egy megnyilatkozáson belül is előfordulhatnak és interakcióba léphetnek egymással. Ilyenkor egy-

⁷ Megjegyzendő, hogy a referenciapont-szerkezetben megjelenő, fogalmi tartományként fordított *dominion* nem feleltethető meg a történelem egyes résztvevőihöz kapcsolódó, rész-egész viszony mentén szerveződő fogalmi tartományoknak. Ez könnyen belátható, ha belegondolunk abba, hogy Napóleon mint referenciapont nem csak Napóleon seregéhez vagy Napóleon kormányzatához biztosíthat mentális hozzáférést, hanem Napóleon cipőjéhez vagy feleségéhez is.

egy ember vívja harcát absztrakt rendszerek ellen (20a), absztrakt rendszerek szólnak bele egy-egy ember elképzeléseibe (20b), vagy éppen – gyakran az absztrakció eltérő szintjein álló – absztrakt rendszerek keresztezik egymás útját (20c):

- (20a) **Traianus császár** keleten visszaverte a Perzsa Birodalom helyén létrejött **Parthus Birodalom** támadását, majd **csapatai** előretörték az Eufrátesz mentén. (SZ. I: 136)
- (20b) **István** Dalmáciában a megerősödött **Bizánc** törekvéseivel került szembe. (SZ. II: 49)
- (20c) Különösen **Németországot** tartották egyre veszélyesebb vetélytársnak, s ez külpolitikai irányváltásra ösztökélte a **brit politikusokat**. (B. 7: 65)

A fentieket összegezve megállapítható tehát, hogy a történelem szereplőinek a konceptualizálása az esetek legnagyobb részében metaforikusan és/vagy metonimikusan történik. Az így megvalósuló konceptualizációk egy kontinuumot alkotnak, amelynek egyik végpontját AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia egyik specifikáltabb megvalósulása, AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia alkotja, másik végpontját pedig AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT fogalmi metonímia, valamint AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora adja. Ahogy azt hangsúlyoztam, a skála mentén felírható összes szereplője a történelemnek metonimikusan konceptualizálódik, ami a „történelmi személyiségeknél” absztraktabb szereplők esetében szükségszerűen jár együtt AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora megjelenésével, amely egyre szaliensebbé (feltünőbbé) válik, ahogy távolodunk a „történelmi személyiségek” által meghatározott végponttól, és közeledünk a rész-egész viszonyok mentén szerveződő skála másik végpontját alkotó nagymértékben absztrakt fogalmakhoz. Mindazonáltal az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a skála két végpontját „metonimikus” és „metaforikus” végpontnak fogom tekinteni, a szereplőket pedig a skálán elfoglalt helyük alapján nagymértékben „metonimikus”, illetve nagymértékben „metaforikus” konceptualizációkként értelmezem. Például a *Churchill* vagy a *Mussolini csapatai* nagymértékben „metonimikus”, míg az *Antant*, a *Németország* vagy a *franciák* megnevezések nagymértékben „metaforikus” konceptualizációknak fognak minősülni az elemzés további részében. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy ezek csak a leírást megkönnyítő technikai terminusok, hiszen valójában a skála mindkét végpontja, illetve a közbeeső elemek is metonimikusan konceptualizálódnak, a metaforikus konceptualizáció pedig csak egy szükségszerű velejárója a „történelmi személyiségeknél” absztraktabb fogalmak metonimikus konceptualizációjának. A metaforikusan és/vagy metonimikusan konceptualizálódó szereplőkhöz rendelhető skálát a továbbiakban *metonimikus skálának* fogom nevezni, amelyben a *metonimikus* elnevezés nem magára a skálára, hanem a skála elemeire, vagyis a történelem szereplőire vonatkozik.

A tanulmány további részében azt mutatom be, hogy a szövegértelelem makroszintjén bizonyos történelmi események, eseménysorok narratív reprezentálása során a szereplők metonimikus és metaforikus konceptualizációi hogyan igazodhatnak konvencionális mintázatokhoz (makroszintű narratív sémákhoz).

4. A szereplők metonimikus és metaforikus konceptualizációinak konvencionális mintázatai a szövegértelelem makroszintjén

A történelem bizonyos eseményeinek, eseménysorainak a narratív reprezentációiban a szereplők metonimikus és metaforikus konceptualizációi konvencionális mintázatokhoz igazodhatnak. Ezen konvencionális mintázatok tulajdonképpen egy adott történelmi

eseménysor korábbi narratív reprezentációiból absztrahált sémák, amelyek az adott eseménysorhoz kapcsolódva megjelenő újabb narratívák szereplőinek a konceptualizálását motiválják (vö. diskurzusszintű sémákról Langacker 2008: 478). Fontos jelezni, hogy a kognitív nyelvészeti felfogás szerint egy séma minden egyes újabb megvalósulása tovább növeli a séma hatóerejét.

A szereplők konceptuális kidolgozásainak konvencionális mintázatai (makroszintű narratív sémái) jól láthatóak, ha összehasonlítjuk az első és második világháború tipikus narratív reprezentációit. Míg az első világháború esetében elsősorban államok és hatalmi tömbök kerülnek konfliktusba egymással, addig a második világháború tárgyalása során gyakran jelennek meg saját akarattal rendelkező, önállóan cselekvő individuumok. Vagyis míg az első világháború szereplőinek a konceptualizálását elsősorban AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZÉ HELYETT fogalmi metonímia, illetve AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora szervezi, addig a II. világháború szereplőinek a konceptualizálásában AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia is jelentős szerephez jut. A II. világháború tárgyalásánál az alábbi mondatok kifejezetten tipikusnak tekinthetők:

- (21a) **Hitler** 1939. szeptember 1-jén megtámadta **Lengyelországot**. (D. IV: 123)
- (21b) **Sztálin** 1939 őszén „kölcsonös segítségnyújtási szerződésre” kényszerítette a **balti államokat**, majd beolvasztotta őket a Szovjetunióba. (D. IV: 125)
- (21c) **Mussolini** – megirigylve **Hitler** sikereit – 1940 nyarán Etiópiából kiindulva megnyitotta az Afrikai frontot, (megtámadta **Brit Szomáliát**), majd szeptembertől Líbiából támadást indított **Egyiptom** ellen. (S. IV: 146)
- (21d) **Hitler** a sikeres villámháború után brit fegyverszüneti kérelemre számított, azonban szembe kellett néznie azzal, hogy **Anglia** vállalja a reménytelennek tűnő harcot. Augusztusban megkezdődött az angliai csata: **Hitler** a **szigetországot** a levegőből, bombázásokkal próbálta megtörni. A **britek** azonban légierjük és légvédelmük segítségével – például az új találmány, a radar alkalmazásával – visszaverték a támadást, így a **németek** letettek az angliai partraszállás tervéről. (D. IV: 124-125)

A két világháború tipikusnak mondható narratív reprezentációiról tett fentebbi megállapítás megerősítéséhez elvégeztem egy kvantitatív empirikus vizsgálatot, amelyben három, az utóbbi évtizedben különösen népszerű középiskolai történelemtankönyv (D. IV, S. IV, SZ. IV) első és második világháborúról szóló fejezeteit⁸ vettem össze a szereplők metonimikus (és metaforikus) konceptualizációja alapján. A vizsgálatba csupán azon szereplőket vettem bele, amelyek valóban metonimikusan konceptualizálódnak. Egy szereplő konceptuális kidolgozását akkor tekintettem metonimikusnak, ha az adott mondatban kicserélhető volt a hozzátartozó metonimikus skálának legalább egy másik elemével. Vagyis míg a (21a)–(21d) megnyilatkozásokban megjelenő (félkövérral szedett) szereplők metonimikusnak tekinthetők, mivel kicserélhetőek a hozzájuk tartozó metonimikus skálának legalább egy másik elemével, addig az alábbi (22) mondatban megjelenő szereplő nem metonimikusan konceptualizálódik.

- (22) **Hitler** április 30-án öngyilkos lett. (S. IV: 161)

Ezen a ponton fontos jeleznem, hogy a metonimikusság megállapításában a „kicserélhetőség” elvét megpróbáltam a lehető legszigorúbban alkalmazni, vagyis

⁸ A kifejezetten Magyarországról szóló fejezeteket, illetve alfejezeteket kihagytam a vizsgálatból.

minimálisan sem mérlegeltem azt, hogy egy adott történelmi eseménynél vajon mekkora volt a „történelmi személyiség” egyéni szerepe. Hiszen az egyéni szerep megítélése mindig források értelmezésének a kérdése, az értelmezés módját pedig nagymértékben befolyásolják az egyes szereplőknek a történettudományi hagyomány által fenntartott konvencionális metonimikus mintázatai. A metonimikusság kérdésének megítélése a feltételezett egyéni szerep alapján éppen ezért óhatatlanul is körbenforgóvá tenné a vizsgálatot.

Ugyancsak nem vettem bele a vizsgálatba azon (meglehetősen kis számban megjelenő) absztrakt rendszerekre vonatkozó szereplőket, amelyek ugyan metonimikusan konceptualizálódnak, de nem jelenik meg bennük AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora. Például az alábbi megnyilatkozásban megjelenő absztrakt szereplő nem alkotta részét a vizsgálatnak, hiszen a megnyilatkozásban AZ ABSZTRAKT RENDSZER ÉPÜLET, nem pedig AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora jelenik meg.

(23) A **francia hadsereg** összeomlott (SZ. IV: 110)

Bár a fentebb megfogalmazott két elv látszólag szigorú kritériumokat ad annak megállapítására, hogy mely szereplők alkotják a vizsgálat anyagát és melyek nem, a gyakorlatban mégis többször kellett azzal szembesülnöm, hogy az egyes szereplők metonimikussága, illetve az absztrakt rendszerek öntudattal rendelkező szubjektumként (azaz személyként) való konceptualizálása nem állapítható meg egyértelműen. Éppen ezért elképzelhető, hogy bizonyos szereplőket, amelyeket én besoroltam a vizsgálat anyagába, mások inkább kihagynának, illetve amelyeket én kihagytam, mások besorolnának. Mindazonáltal fontos jelezni, hogy a besorolás nehézségei nem feltétlenül módszertani tökéletlenségből erednek. A kognitív nyelvészeti felfogás ugyanis a kategorizációt az elsőként Wittgenstein (1992: 57–61) által elemzett, és később Rosch (1978) által empirikusan is alátámasztott prototípuselv alapján ragadja meg, amely a szükséges és elégséges feltételek helyett a családi hasonlóságot tekinti a kategorizáció alapjának. Vagyis az egyes kategóriák rendelkeznek középponti, prototipikus példányokkal és kevésbé prototipikus (azaz a kategóriába sorolás szempontjából kevésbé egyértelmű) példányokkal egyaránt.

Az alábbiakban a 3. részben felvázolt metonimikus skála alapján táblázat formájában adtam meg az egyes könyvek első és második világháborúról szóló fejezeteiben megjelenő szereplők eloszlását metonimikus konceptualizációjuk eltérései alapján. A szereplők előfordulásának mennyiségét jelző számok alatt félkövérrel szedve adtam meg az adott kategóriába sorolt szereplők előfordulásának százalékos arányát a velük egy oszlopban lévő szereplőkhöz képest. A második világháború esetében a táblázatok – nagymértékben „metonimikus” konceptualizációkat feltüntető – felső két soránál a szögletes zárójelben az első szám a tengelyhatalmakhoz, a második szám a Szovjetunióhoz, míg a harmadik szám a nyugati szövetségesekhez tartozó szereplők számát mutatja (természetesen a három összegének nem feltétlenül kell kiadnia az adott kategóriához tartozó összes szereplő számát). Hipotézisem ugyanis az volt, hogy a nagymértékben „metonimikus” konceptualizációk a tengelyhatalmak szereplőinél jelennek meg a legnagyobb számban.

könyv	D. IV		S. IV		SZ. IV	
háború	I. vh.	II.vh.	I. vh.	II.vh.	I. vh.	II.vh.
személy (pl. Rooseveltt)	2 1%	23 11% [13-5-4]	9 5%	45 15% [28-6-7]	0 0%	24 11% [13-5-6]
személy + hadsereg/kormányzat/ország (pl. Mussolini csapatai, Rooseveltt elnök és tanácsadói, a brit vezetés Churchill irányításával, a hitleri Németország)	2 1%	10 5% [5-1-3]	2 1%	5 2% [1-1-2]	0 0%	7 3% [5-0-2]
(nép/állam/szövetségi rendszer) + hadsereg/kormányzat/katonai vezetés v. kormányzat székhelye (pl. török kormány, francia csapatok, az antant erői, a Monarchia csapatai, náci, vörös hadsereg, Berlin)	41 28%	56 26%	55 30%	83 28%	7 9%	53 24%
nép (pl. olaszok)	18 12%	34 16%	19 10%	54 18%	17 21%	58 26%
állam/szövetségi rendszer (pl. Anglia, antant, tengelyhatalmak, nyugatiak, szövetségesek)	82 57%	96 44%	100 54%	112 37%	56 70%	82 37%

A táblázat jól mutatja, hogy mindhárom történelemtankönyv esetében a második világháborút tárgyaló fejezetekben megnő a nagymértékben „metonimikusan” konceptualizálódó szereplők (felső két sor) aránya az első világháborút tárgyaló fejezetekhez képest, és ezzel párhuzamosan jelentősen csökken a „legmetaforikusabban” konceptualizált szereplők (alsó sor) aránya. Ugyanakkor érdekes módon az úgyszintén nagymértékben „metaforikus” konceptualizációknak tekinthető, népként reprezentált szereplők (alulról a második sor) aránya nem csökken, hanem növekszik a második világháborút tárgyaló fejezetekben. A táblázatból az is látható, hogy a második világháború nagymértékben „metonimikusan” konceptualizálódó szereplőinek nagyobb része tartozik a tengelyhatalmakhoz, mint a Szovjetunióhoz és a nyugati szövetségesekhez. Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy a szövetségesekhez tartozó „történelmi személyiségek” aránya növekedne, ha a nem metonimikusan konceptualizálódó „történelmi személyiségeket” is belevennénk a vizsgálatba. Jellemző ugyanis, hogy míg a tengelyhatalmakhoz tartozó „történelmi személyiségek” viszonylag ritkán, addig a szövetségesekhez tartozó „történelmi személyiségek” gyakrabban szerepelnek olyan eseményeknél a második világháború narratíváiban, ahol a felcserélésük a hozzájuk tartozó metonimikus skála valamely másik elemével nem lehetséges, vagy legalábbis kétséges (pl. casablancai találkozó, teheráni találkozó).

Úgy vélem, hogy a II. világháború szereplőinek a konceptuális kidolgozásaiban bekövetkező átrendeződés, és ennek következtében a nagymértékben „metonimikus” konceptualizációk arányának a megnövekedése hozzátartozik a második világháború konvencionális narratív reprezentációjához (vagyis minden bizonnyal nem csupán a vizsgált tankönyvek sajátja), amely egy meghatározott módon mutatja be a világháború eseményeit. Például a tengelyhatalmak nagymértékben „metonimikus” konceptualizációja működési mechanizmusuk bizonyos aspektusait előtérbe helyezi, míg más aspektusokat háttérbe szorít.

A szereplők „metonimikus” konceptualizációja egyrészt kiemeli a diktátorok jelentős szerepét, másrészt azonban háttérbe szorítja azt a tényt, hogy Hitler vagy Mussolini nem csupán önerőből jutott hatalomra, és nem csak egyedül irányította a háborús gépezetet. Éppen ezért érdemes felhívni rá a figyelmet, hogy minél nagyobb a tengelyhatalmak nagymértékben „metonimikus” konceptualizációinak az aránya egy szövegben, annál inkább lehetőséget ad a szöveg arra, hogy a második világháború eseményeit csupán néhány ember örült ámokfutásaként, illetve annak következményeként lássuk.

A fenti empirikus vizsgálat jól mutatja, hogy a történelem szereplőinek „metaforikusabb” vagy „metonimikusabb” konceptualizálása mindig konstruálás kérdése. „A konstruálás azon sokoldalú képességünk, amely lehetővé teszi, hogy ugyanazt a szituációt különféle módokon közvetítsük, ábrázoljuk” (Langacker 2007: 435).⁹ A nyelvünk ugyanis nem a valóság objektív leképezését lehetővé tevő instrumentális készlet, hanem mindig egy meghatározott perspektívából ragadja meg a referenciális jelenetet, amely természetszerűleg jár együtt bizonyos aspektusok kiemelésével, és mások háttérbe szorításával (vö. Langacker 2008: 55–9, Verhagen 2007, Tomasello 2002). Ennek megfelelően a szereplők metonimikus és metaforikus konceptualizálásának különböző módjai más-más elemeit emelik ki és fedik el az adott fogalmi tartománynak (például a német oldalnak). A szereplőknek az egyes történelmi események, időszakok kapcsán megjelenő metonimikus és metaforikus reprezentációs módja pedig – mint ahogy azt a két világháború esetében láthattuk – konvencionális mintázatokhoz igazodhat, amelyek az eseményeket egy meghatározott módon mutatják be.

A történelem szereplőinek metonimikussága miatt a történész állandóan azzal a frusztráló érzéssel szembesülhet, hogy elvétí tárgyat. Hiszen ki az, aki magabiztossággal állíthatná, hogy 1939. szeptember 1-jén „Hitler” vagy a „nácik” (nem pedig a „németek”), vagy a „németek” (nem pedig „Hitler” vagy a „nácik”), vagy az előbbiekből egyik sem, hanem csupán a „német hadsereg” támadta meg Lengyelországot? Bár módszertani okokból a tanulmány során a szereplők metonimikusságát egymáshoz képest értelmeztem, valójában azonban a szereplők e bizonytalan, a történész által feltett, de a kezéből mindig kicsúszó referenshez képest metonimikusak. A szereplők metonimikus reprezentációja tulajdonképpen egyszerre oka és következménye e referenciális bizonytalanságnak.

Ugyanakkor a történelem szereplőinek metonimikus konstruálása alatt egyáltalán nem szubjektív önkényességet értek. A konceptualizáció mentális jelensége ugyanis mindig interszubjektív közegben zajlik (vö. Sinha 1999). Vagyis a szereplők metonimikus reprezentációjának mintázatai ideális esetben a mindenkor történelmi diskurzus tapasztalatában – mely magában foglalja a források gondos feltárásának és filológiai elemzésének a munkáját – gyökereznek. A történelem narratív értelmezésének a szereplők metonimikusságából következő problematikussága pedig nem csökkenti, hanem növeli a történész felelősségét, és figyelmeztető jelként a múlt értelmezéseinek folyamatos felülvizsgálatára késztet.

5. Összegzés

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a sztenderd kognitív metafora- és metonímiaelméletet felhasználva megtegye az első lépéseket egy olyan modell megalkotása felé, amelyben lehetővé válik a történelemről szóló narratív diskurzusok szereplőinek a konceptualizálását motiváló sémák vizsgálata. A gondolatmenet alapját az az elképzelés adta, hogy a történelemről szóló diskurzusok szereplői majdnem mindig metaforikusan és/vagy metonimikusan reprezentálódnak. Az így megvalósuló konceptualizációk egy kontinuumot

⁹ „Construal is our multifaceted capacity to conceive and portray the same situation in alternate ways.”

alkotnak, amelynek egyik végpontját AZ ABSZTRAKT RENDSZER IRÁNYÍTÓJA AZ ABSZTRAKT RENDSZER HELYETT fogalmi metonímia alkotja, másik végpontját pedig AZ ABSZTRAKT RENDSZER AZ ABSZTRAKT RENDSZER RÉSZE HELYETT fogalmi metonímia és AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora adja. Ahogy azt hangsúlyoztam, a történelemnek a skála mentén felírható összes szereplője metonimikusan konceptualizálódik, ami a „történelmi személyiségeknél” absztraktabb szereplők esetében szükségszerűen jár együtt AZ ABSZTRAKT RENDSZER SZEMÉLY fogalmi metafora megjelenésével, amely egyre feltűnőbbé (szaliensebbé) válik, ahogy távolodunk a „történelmi személyiségek” által meghatározott végponttól, és közeledünk a rész-egész viszonyok mentén szerveződő skála másik végpontját alkotó nagymértékben absztrakt fogalmakhoz. A metonimikus és metaforikus konceptualizáció egyaránt azt a célt szolgálja, hogy a történelem szereplői öntudattal rendelkező, intencionális szubjektumokként jelenhessenek meg, akik szándékaik megvalósítása érdekében különféle cselekedeteket hajtanak végre. A tanulmány zárófejezetében feltételeztem, hogy a szövegértelem makroszintjén – bizonyos történelmi események, eseménysorok narratív reprezentálása során – a szereplők metonimikus és metaforikus konceptualizációi konvencionális mintázatokhoz (makroszintű narratív sémákhoz) igazodhatnak, amelyek az adott esemény, eseménysor bizonyos aspektusait előtérbe tolják, míg másokat háttérbe szorítanak. A hipotézis alátámasztására három történelemtankönyv első és második világháborúról szóló fejezeteinek vizsgálatával tettem kísérletet. Írásomban amellet érveltem, hogy a történelemtanról szóló diskurzusok szereplőinek metonimikus (és metaforikus) reprezentációja szorosan kapcsolódik – mint ok és következmény – a történelem szereplőit jellemző referenciális bizonytalansághoz. A szereplőknek a referenciális bizonytalanságra visszavezethető metonimikus (és metaforikus) konceptualizációja pedig megerősíti azt a gyanút, hogy a történelem eseményeinek pozitívista felfogása nem tartható. Mindazonáltal hangsúlyoztam, hogy a metonimikus konceptualizáció mintázatai ideális esetben a mindenkor történelmi diskurzus tapasztalatában – mely magában foglalja a források gondos feltárásának és filológiai elemzésének a munkáját – gyökereznek. A tanulmány elsődleges célja az volt, hogy rámutasson arra, hogy a történelemtanról szóló diskurzusok kognitív nyelvészeti vizsgálata, a közvetlen nyelvészeti érdekeltségen túlmutatva, hozzájárulhat a történelemtanról való gondolkodásunk mélyebb megértéséhez is.

Korpusz

- Bihari Péter 2000. *A 19. század története fiataloknak. 1775-1918. Tankönyv. 7. osztály.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó 2007. *Történelem IV. Középiskolák számára.* (5. kiad.) Budapest: Műszaki Kiadó. MK-1215102
- Filla István 1997. *Történelem. Az általános iskola 5. osztálya számára.* (18. kiad.) Budapest: Korona Kiadó.
- Helméczy Mátyás 1999. *Történelem 7. Általános iskolák számára.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Salamon Konrád 2004. *Történelem IV. A középiskolák számára.* (11. kiad.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. NT-13384/2
- Száray Miklós 2004. *Történelem I. A középiskolák számára.* (9. kiad.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. NT-13163/1
- Száray Miklós 2006. *Történelem III. Középiskolák számára.* (5. kiad.) Budapest: Műszaki Kiadó. MK-1115102
- Száray Miklós – Kaposi József 2005. *Történelem IV.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. NT-14425

Száray Miklós – Szász Erzsébet 2005. *Történelem II. Középiskolák számára.* (6. kiad.) Budapest: Műszaki Könyvkiadó. MK-1015102

1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

Irodalom

- Brown, Gillian 1994. Modes of understanding. In: Brown, Gillian – Malmkjaer, Kirsten – Pollitt, Alastair – Williams, John (eds.): *Language and understanding*. Oxford: Oxford University Press. 10–20
- Bruner, Jerome 2001 [1986]. A gondolkodás két formája. In: László Zsolt – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó. 27–57.
- Carr, David 1999 [1997]. A történelem realitása. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat Kiadó. 69–84.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 1998. Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science* 22/1: 133–187.
- Kövecses Zoltán 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba – Györi Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 50–82.
- Kövecses Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán 2005b. Túl a fogalmi metaforákon. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*: 71–88.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George 1987. *Woman, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: The University Chicago Press. 5–90.
- Lakoff, George 1991. Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf.
http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_1.html
- Lakoff, George 1993. The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, Andrew (ed.): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 202–251.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticalization and conceptual archetypes. In: Athanasiou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 17–40.
- Langacker, Ronald W. 2007. Cognitive grammar. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 421–462.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Panther, Klaus Uwe – Thornburg, Linda L. 2007. Metonymy. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 236–263.
- Radden, Günter 2003. How Metonymic are metaphors? In: Dirven, René – Pörings, Ralf (eds.): *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 407–434.

- Radden, Günter – Zoltán Kövecses 1999. Towards a theory of metonymy. In: Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günter (eds.): *Metonymy in language and thought*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 17–59.
- Rohrer, Tim 2007. Embodiment and experientialism. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 25–47.
- Rosch, Eleanor 1978. Principles of categorization. In: Rosch, Eleanor – Lloyd, Barbara B. (eds.): *Cognition and categorization*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum. 27–48.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive linguistics: foundations, scope and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Tátrai Szilárd 2006. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó. 211–232.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*: 43–70.
- Tomasello, Michael 2002 [1999]. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 48–81.
- Wittgenstein, Ludwig 1992 [1953]. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz Kiadó.

Horváth Péter
Eötvös Loránd Tudományegyetem
horvathpeti99@gmail.com

Kulcsszavak: fogalmi metafora, fogalmi metonímia, referenciapont-szerkezet, metonimikus skála, séma, konvencionalitás, konstruálás, referenciális bizonytalanság